

ŽIJÍ MEZI NÁMI

HISTORIE A SOUČASNOST ROMŮ

**TENTO PROJEKT JE SPOLUFINANCOVÁN EVROPSKÝM SOCIÁLNÍM
FONDEM EU A STÁTNÍM ROZPOČTEM ČESKÉ REPUBLIKY**

ÚVOD

tato publikace vznikla jako výsledný a podkladový materiál pro výchovné, kulturní a osvětové akce pro děti a mládež v rámci Programu Iniciativy Společenství EQUAL.

Program Iniciativy Společenství EQUAL (CIP EQUAL) je spolufinancován z EU - Evropského sociálního fondu.

Iniciativa podporuje na celém území EU mezinárodní spolupráci při vývoji a prosazování nových nástrojů boje se všemi formami diskriminace. Cílem Iniciativy je tedy vyvinout a prosadit nástroje na podporu příslušníků znevýhodněných skupin (dlouhodobě nezaměstnaných, lidí s nízkou kvalitací, absolventů škol, starších občanů, osob se zdravotním postižením, etnických menšin, žen, azylantů apod.), kteří se střetávají s diskriminací či nerovným zacházením buďto přímo v zaměstnání nebo při hledání zaměstnání. Do tohoto projektu se zapojila i Regionální knihovna Karviná formou besed s dětmi navštěvujících Základní školy. Besedy byly rozděleny pro děti od 1-5 třídy a děti starší.

Témata:

- I. stupeň ZŠ Čtení pohádek Eleny Lackové
Chovejme se (základy společenského chování)
Ty a já jsme kamarádi
Oceňuji na tobě
Jsme různí
Kostka emocí
- II. stupeň ZŠ Historie Romů od počátků po 20. století
Romové od počátku 20. století po současnost
Tradiční život Romů

Celkem se v letech 2006 do března 2007 zúčastnilo těchto besed cca 550 dětí.

Dalšími účastníky besed byli zástupci Policie ČR a zástupci Občanského sdružení NET.

Zpracovala Regionální knihovna Karviná
2007

OBSAH

Úvod

1. Pojem Rom

- 1.1. Dělení vnitřní - romské
- 1.2. Dělení vnější, z hlediska Neromů
- 1.3. Odborné dělení - dle hlediska jazykově-etnického

2. Původ Romů a jejich příchod do Evropy

3. Romové ve 20. století

4. Romové v České republice po roce 1989

5. Lichva

6. Školství a vzdělanost

7. Právní povědomí

8. Tradiční způsob života Romů

- 8.1. Romská rodina
- 8.2. Dětství
- 8.3. Mládí
- 8.4. Dospělost
- 8.5. Stáří

9. Tradiční romská povolání

10. Jak slavili Romové vánoce

11. Romská řemesla

- 11.1. Kovožpracující řemesla
- 11.2. Zpracování přírodních materiálů
- 11.3. Zábavní produkce
- 11.4. Koňské handlířství
- 11.5. Výroba cihel
- 11.6. Romští hudebníci
- 11.7. Jak si Romové hudbou vydělávali na živobytí
- 11.8. Korytáři
- 11.9. Věštění
- 11.10. Jak si vydělávaly na obživu romské ženy

12. Symboly

13. Souborný katalog

seznam knih s romskou tematikou ve fondu Regionální knihovny Karviná

14. Romská média

1. Pojem Rom

V překladu z romštiny znamená "muž" nebo "člověk" (k tomu "romňi" - "romská žena") ve smyslu příslušnosti ke komunitě se společným jazykem a původem. Původ slova je nejasný, ale zřejmě pochází z indického slova "dom", které znamená "člověk". Romové vyzvali světovou veřejnost na prvním světovém kongresu v Londýně (1971), aby místo označení Cikáni bylo užíváno pojmu Romové. Důvodem byl původ a obsah pojmu Cikán, který romské komunitě přisoudila většinová populace.

Dělení Romů

Obecně můžeme Romy rozdělit podle různých hledisek, protože označení ROM je souhrnné jméno řady etnických skupin, které mají společný původ, jazyk a mnoho společných kulturních rysů. Obecně existují tři způsoby dělení - dělení vnitřní, romské (tj. jak Romové rozdělují sami sebe), dělení vnější, z hlediska Neromů a dělení odborné z hlediska etnicko-jazykového.

1.1. Dělení vnitřní - romské:

Dělení Romů na území bývalého Československa podle jazyka je obtížné, neboť se po 2. světové válce zcela změnilo jejich složení. Do druhé světové války žili na území Slovenské republiky slovenští a maďarští Romové.

V Čechách a na Moravě žili česko-moravští Romové a v Sudetech němečtí Romové. Po celém území Československa kočovaly méně početné skupiny olašských Romů. Po druhé světové válce téměř zcela zmizela skupina Romů česko-moravských a německých a do Čech byli nastěhováni Romové slovenští - do domů po sudetských Němcích či v rámci tzv. rozptylu jako levná nekvalifikovaná pracovní síla do průmyslových částí Čech a Moravy. Po zákazu kočování v roce 1959 se v Čechách usadili i Romové olašští.

Podle způsobu života se Romové dělili před zákazem kočování v roce 1959 na kočovné, polokočovné a usedlé. U nás to byly kočovné nebo polokočovné skupiny olašských Romů, které k nám přišly z území dnešního Rumunska a Moldávie. Velká část z nich až do zákazu v roce 1959 kočovala. Na rozdíl od jiných dnešních Romů si zachovávají svou řeč a udržují své zvyky. Jsou velmi uzavření a nenechají mezi sebe proniknout cizího člověka. Kontakty olašských Romů s uselými jsou málo časté.

Polokočovné skupiny měly přechodná obydlí, ve kterých se zdržovaly zpravidla pouze v zimním období. Po většinu roku se přemísťovaly v příznačných vozech „šiatrách“, pokrytých plachtami a tažených koňmi, nebo putovaly pěšky a tábořily ve stanech. Kočovnictví provozovaly v souladu se zdroji své obživy (nejčastěji koňské handlířství), které jim však nezajišťovaly vše potřebné k existenci, a bývaly proto doplňovány různými formami drobného příživnictví.

Usedlí Romové se usadili za Marie Terezie a živili se provozováním svých profesí nebo drobnými službami gádžům, sedlákům z vesnic, u kterých žili v osobitých sídelních jednotkách - osadách (dodnes se uchovaly zejména na východním Slovensku, kde jich můžeme napočítat téměř tři sta).

Profesně se Romové také liší. S vykonáváním různých profesí byl spojen různý společenský status. Nejlepší postavení měli hudebníci. Své profese si Romové přinesli s sebou z Indie, jednalo se zejména o kovářství, košíkařství, korytářství, koňské handlířství, výrobu cihel, metel, brusičství nožů. Olaští Romové se tradičně specializovali na koňské handlířství, ženy na věštění z ruky.

Mezi sebou se Romové rozlišují na městské a venkovské. Romská populace žije rozptýleně mezi neromským obyvatelstvem buď ve zvláštních čtvrtích a ulicích ve městech nebo na předměstích nebo v oddělených romských osadách na okrajích venkovských obcí. Tito venkovští Romové si

zachovali mnoho ze své kultury a tradičního života díky poměrné izolovanosti od ostatního obyvatelstva, zatímco Romové žijící ve městech mezi Neromy se přibližovali okolní společnosti v jistých oblastech ekonomického života a v některých rysech sociálního chování.

Dalším hlediskem pro vnitřní dělení je respektování či nerespektování různých tradic a pravidel, podle kterého se dělí na čisté Romy „žuže Roma“ a špinavé Romy „degeša Roma“. Každá skupina – rod, ale považuje za nečisté - podřadné někoho jiného. Mezi nečisté patří ti Romové, kteří jedí např. koňské maso (u Romů byl kůň téměř posvátné zvíře) nebo zbytky jídel (ohřívaná jídla) nebo porušili „zákon“ a provdali dceru za někoho takového. Z tohoto vnitřního dělení vyplývá omezení osobních kontaktů s rodinami, které jsou považovány za nečisté.

Podle doby příchodu na určité území, do města, vesnice, se mohou také dělit na starousedlé a nově přichozí.

Dělení podle bohatství je nám asi nejbližší, neboť všude na světě, v každé společnosti se lidé dělí na chudé a bohaté. Za nejchudší jsou považováni Romové z osad na východním Slovensku, většina Romů je z hlediska našeho označována za sociálně potřebné.

K nejbohatším Romům tradičně patřili muzikanti, kteří dříve účinkovali i na šlechtických dvorech, později vytvořili zvláštní vrstvu městských kavárenských hudebníků. Olašští Romové, kteří patřili do 50. let mezi nejchudší, dnes v důsledku různých forem "obchodování" patří mezi nejbohatší vrstvy Romů. Kontakty mezi starousedlými Romy a olašskými Romy jsou minimální. Největší hodnotou pro olašské Romy je zlato.

1.2. Dělení vnější, z hlediska Neromů

Při tomto dělení záleží na úrovni znalostí o Romech, ale nejrozšířenější je hledisko podle stupně asimilace - tedy na slušné a neslušné Romy, a s tím souvisí i dělení podle sociální úrovně. Jako Neromové můžeme Romy rozlišovat také podle vnějšího vzezření. Neviditelnější rozdíl je mezi "světlými" a "tmavými" Romy.

Olašští Romové mají světlejší pigmentaci i světlejší vlasy a bývá u nich nejčastěji vidět klasické romské oblečení - široké barevné sukně, třícípé šátky na hlavách či ramenech. Nesmírnou hodnotu má pro ně zlato, a proto u nich vidíme častěji prsteny, náušnice, náhrdelníky, náramky, dokonce i zlaté zuby, než u jakýchkoliv jiných Romů. Jako kočovný národ nemohli investovat svůj majetek do nepřenositelných věcí, a tak své jmění ukládali do zlata. Zlato má však pro ně i jinou symboliku. Olašský Rom věří, že zlaté šperky, které má na sobě, jej uchrání před nemocí. Olašští Romové také mezi sebou nejčastěji mluví romsky - olašským dialektem.

1.3. Odborné dělení - dle hlediska jazykově-etnického

I romštinu v pravém slova smyslu, jíž hovoří převážná většina Romů na celém světě, lze rozdělit do tří dialektových skupin. Tyto dialekty mají základní slovní fond romský a kromě výpůjček z různých kontaktních jazyků pro výrazy označující moderní realitu (řidičský průkaz, škola...) mezi nimi existuje různě vysoký stupeň srozumitelnosti;

skupina balkánsko-karpatsko-baltská se dělí dále na podskupiny starobalkánskou, karpatskou a baltskou,

skupina gurbetsko-cerharská, jíž se mluví výhradně na Balkáně,

skupina kalderašsko-lovárská, která je zeměpisně nejrozptýlenější - od Uralu po Kalifornii a Buenos Aires.

Skupina sinto-manušských dialektů, která se kdysi oddělila od karpatské a baltské podskupiny a obsahuje velký podíl výpůjček z germánských jazyků. Vzájemná srozumitelnost mezi těmito dialekty a předchozími skupinami je minimální.

Lokální dialekty jiných jazyků obsahujících určitý podíl romských slov. Mluví jimi ty skupiny

Romů, které v důsledku různých asimilačních snah ztratily vlastní jazyk - například španělští Gitanos nebo ve Velké Británii dialekty pogadijské. Jsou naprosto nesrozumitelné pro ostatní romské skupiny.

Ze všech těchto dělení je zřejmé, že Romové nejsou a nikdy nebyli homogenní skupinou, a proto by bylo správné mezi nimi rozlišovat, a nikoliv generalizovat.

Romové se ve Světě i v Evropě dělí na množství jednotlivých skupin a podskupin resp. rodů. Základní, zjednodušené rozdělení lze provést na skupinu Romů (jihovýchodní a střední Evropa) Sintů a Manušů (západní Evropa), anglických Gypsies, a španělských Gitanos. V zásadě jsou romské skupiny rozděleny podle dialektu, místa původu, tradiční profese atp. Velmi soudržná je v celoevropském měřítku také skupina olašských Romů, kteří žijí téměř po celé Evropě.

2. Původ Romů a jejich příchod do Evropy

Pravlastí Romů je Indie. Jejich předkové náleželi převážně k původnímu obyvatelstvu, které se i tělesně – tmavší pletí - poněkud odlišovalo od většiny. Víme také že 60 – 70% romských slov bylo převzato z indického jazyka. A jak to vypadalo v Indii kdysi? O tom nám vypráví archeologické nálezy.

V době, kdy byla Indie pod nadvládou Anglie, stavěli dělníci železnici u veletoku Indus. Kopali, kopali a najednou začali nacházet destičky velikosti dlaně z vypálené hlíny a na destičkách krásné obrázky zvířat – nosorožce, slona, býka a pod. A nebyly to jen obrázky zvířat, ale i písmo. Dělníci odnesli destičky do muzea a archeologové se nestačili divit. Archeologové se šli podívat na místo kde se destičky našly a po dalším prozkoumání zjistili, že pod vrstvami půdy se nacházely zřícené zdi z pálených cihel a bylo rozeznat, že tu kdysi stály tři a čtyřpatrové domy. V domech byly koupelny, záchody, u každého domu studna a velká společná studna uprostřed dávného zříceného města. V domech dělníci nacházeli sošky z pálené hlíny, dětské hračky a pod. Velký dům vypadal na to, že kdysi sloužil jako sýpka na obilí pro případ, kdyby udeřily sucha a hladomor. Jedním slovem odhalili vyspělou civilizaci zasypanou půdou, hlínou a mnoha lety.

Již v jejich vlasti Romům kočování pomáhalo uplatnit řemeslné dovednosti, zejména kovářské, ale i schopnost bavit publikum hudbou, tancem a různými kejklemi. V nouzi si vypomáhali, jak se dalo, mimo jiné i žebrotou.

Ze staré literatury lze vyčíst, že v době kdy do Indie násilně a dobytvačně vstoupili bílí Indoevropané brali si za ženy dívky původních tmavých obyvatel a i tmaví muži se ženili s bílými ženami. Časem se však polekali, že by původní obyvatelé mohli získat zpět svou moc a vládu. Báli se jejich bohů, jejich magie. Věřili, že dovedou čarovat – samozřejmě, že nebyli žádní čarodějové jen dokázali naslouchat okolní přírodě, lesům, vodstvu, stromům a rostlinám. Áriové, jak se bílým přistěhovalcům říkalo, přišli odjinud a tak indickou přírodu neznali a nerozuměli ji. Časem vznikla pravidla, podle kterých bylo určeno kdo si smí vzít bílou ženu či muže. Kdo tyto pravidla porušil, byl vyloučen ze společnosti, nikdo s ním nesměl promluvit, nesměl s ním jíst. Tito lidé museli bydlet mimo obec, nesměli nosit zlaté šperky jen železné, měli příkázáno jíst z rozbitého nádobí.

Z Indie Romové emigrovali patrně za obživou, jejich migrace trvala řadu století. Přesto vzhledem k chybějícím pramenům a dokumentům nedokážeme přesně určit kdy se Romové vydali na svou pouť do Evropy ani co je k tomu přimělo. Svou vlast opouštěli po vlnách a dnes je najdeme snad po celém světě.

Romové po odchodu z Indie přešli do Persie, kde zřejmě po určitou dobu setrvali. Na Balkáně se první Romové objevili kolem 11. století. Na tomto území pak dostali pojmenování, kterým jsou označováni do dnes – Cikáni. Balkánský poloostrov se stal po několik staletí domovem Romů a výchozím bodem pro jejich další putování do Evropy.

První zprávy o Romech na našem území jsou z doby krátce po roce 1400. V té době se pohybovali střední Evropou v poměrně velkých skupinách pod vedením vůdců, kteří byli titulováni jako hrabata, respektive vojvodové, kteří si často počínali diplomaticky pozoruhodně obratně. Romské skupiny čítaly několik desítek mužů, žen a dětí, některé byly až stočlenné. Evropany byli považováni za cizí, exotický prvek. Například ve francouzských kronikách byli popisováni takto: „ *Muži jsou černí, s černými dlouhými vlasy a s velkým plnovousem, takže není vidět tvář, ženy nosí šátek, uvázaný jako turban, košili a přes ní hrubý přehoz sepnutý na rameni sponou a v tomto přehozu nosí své děti. Ženy a děti mají náušnice v uších.* “ Romové byli pro svůj vzhled hodnoceni jako oškliví, šerední lidé.

Ve střední a západní Evropě nebyla v 15. století taková poptávka po řemeslnících jako v jihovýchodní Evropě. Ve zprávách tehdejších kronikářů se proto v souvislosti s příchodem Romů do střední a západní Evropy objevily zmínky o hádání z ruky, předpovídání budoucnosti, tanci, zpěvu a akrobacii, které Romové předváděli. Z řemesel se zmiňuje především kovářství a handlování s koňmi. Obecně lze vyslovit hypotézu, že Romové přicházeli do střední a západní Evropy z oblastí ohrožených Turky. Zpočátku měli prostředky k obživě z vlastních zdrojů. Poté je nahradila almužna. Vzhledem k tomu, že v tehdejší společnosti nebylo pro Romy možné usadit se a provozovat řemeslo, začali někteří z nich páchat drobné krádeže. Vzhledem k tomu, že se lišili od místního obyvatelstva, (navíc byli podobní Turkům, tehdejšímu největšímu nepříteli všech křesťanů) místní obyvatelstvo na základě pověstí i vlastních zkušeností, zobecnilo jednotlivé případy na celou skupinu těchto lidí. Romové tak začali být pronásledováni.

Přesto se dá říct, že Romové byli v 15. století v Evropě přijímáni vcelku vstřícně, od počátku 16. století se jejich postavení radikálně změnilo. Důvody změny v postoji tehdejší společnosti lze sledovat z různých hledisek: jednoznačně byli Romové chápáni jako naprosto cizí lidé ve společnosti, protože se odlišovali svým vzhledem. Navíc se v té době v Evropě pohybovali Turečtí nájezdníci a protože Romové byli s Turky velmi podobní – svou barvou pleti – začali být obviňováni ze špionáže pro ně.

Z hlediska historického nebylo a není možno domněnky o přísluhování Turkům potvrdit ani vyvrátit. Pokud se někteří Romové skutečně přiklonili na stranu tureckého protivníka (což by při nedobrych vztazích s majoritou nebylo zase nic tak překvapivého), pak je jisté, že tak nečinili příslušníci všech romských skupin. Někteří z nich naopak věnovali svůj um a sílu straně protiturecké. Zejména Romové mistrně ovládající kovářské řemeslo byli využíváni panovníky či feudály (např. v Uhrách) při výrobě zbraní jako puškaři, kopiníci, výrobci řetězů, dělových koulí a pod. a tím přímo i nepřímo přispívali ke zdaru protitureckých bojů. Z našich zemí známe jiný případ, který dal jméno jednomu z našich šlechtických rodů. V roce 1481 dostal Jan ze Slupska od uherského a českého krále Matyáše Korvína jméno Cikán jako projev uznání za to, že velel „zástupům“ Romů sloužícím v královském vojsku a spolu s nimi proti nepříteli „udatně si vedl“.

Kdo byli Cikáni ze Slupska

Cikánové ze Slupska, přední rod knížectví těšínského, kamž podle pověstí rodinných již ve XIII. století se přistěhoval. K erbů jejich po polsku „ kietlicz „ řečenému hlásili se vladykové Rajští, Přetěšensští, Pluženští, Studenští, Hrachvicové, Kyčkové z Plužnice, Skydenští ze Skydně a žijí dosud rytíři Karvinští z Karvině v Rakousích a Bavorsku. Zykota ze Slezska v letech 1430 – 61

připomínaný jest prvním známým předkem tohoto rodu a zůstavil tři syny: Petra, Jana a Stanislava Zykoty ze Slupska , když Petr r. 1484 zemřel, statek jeho připadl oběma jeho bratrům. Jan vyznamenal se roku 1481 ve vojenských službách krále Matyáše uherského, a protože velel zástupům cikánským a s nimi proti nepříteli udatně si vedl, s pochvalou Matyáš Cikánem ho nazýval: Adestum Cigane. Potomci jeho pak oblíbili si to příjmení tak, že se v rodě jejich dědičným stalo. Jan Cikán ze Slupska pojistil manželce své Regině Králické z Králic 10 000 zlatých uherských na Golešovicích r. 1527. Václavu Cikánovi, hejtmanovi dvoru svého, prodal kníže Václav těšínský město Fryštát s příslušenstvím v 2. pol. XVI. věku. S manželkou svou Barborou Celovou z Čechovic zplodil Václav syny Mikuláše a Jana Ignáce a zemřel r. 1577.

Další důvody k nedůvěře k Romům, především ze strany církevních autorit, zavdávalo předpovídání budoucnosti a hádání z ruky, které bylo prostředkem obživy romských žen. Svědčí o tom například listina vydaná anglickým králem Jindřichem VIII, z roku 1530

... „, *toulají se z místa na místo ve velkých tlupách, provozují mnohá chytráctví, klamou lidi, když tvrdí, že mohou předpovídat budoucnost..... mámi z lidí peníze.....a dopouštějí se krádeží.*“

Romové byli pronásledováni od 16. století po celé západní a střední Evropě. Obvykle byli trestáni muži oběšením a ženy vypálením cejchu a vypovězením ze země. Ve Španělsku a Francii se stalo běžným trestem přidělení na galeje nebo deportace do zámoří. V 17. a 18. století byli Romové na některých místech postaveni mimo ochranu zákonů a kdokoliv je mohl na potkání beztrestně zabít. Trestáni byli v některých případech i obyvatelé, kteří Romům pomáhali.

Od 17. století se objevují zprávy o krádežích spáchaných Romy ve Slezsku. V některých případech šlo o krádeže především ve prospěch místní šlechty. V průběhu 17. století byla v Polsku přijata usnesení zakazující „Přechovávat Cikány“ a nařizující jejich odchod ze země, nebyla však dodržována. Jako zvláštní instituce byla od poloviny 17. století vytvořena funkce „cikánského krále“, kterou zastával nejčastěji drobný šlechtic a zřejmě se nejednalo o Roma. Jeho úkolem bylo zprvu zabránit Romům v drobných krádežích, později však bylo jeho posláním chránit Romy před perzekucí. Poslední takto jmenovaný „král“ byl jmenován v roce 1780. Romové mu byli povinni odvádět pravidelné poplatky.

Pronásledování Romů po roce 1700 pokračuje také na území Čech a Moravy. Svědčí o tom například vládní vyhláška kde bylo psáno : *Dospělí muži mají být bez rozdílu provazem na hrdle ztrestáni, ženám a dospívajícím má být uříznuto ucho, aby se té cikánské čeledi zabránilo obyčejné zapírání.*

I tak se v této době začínají začleňovat do společnosti – jako kováři, kterým je povoleno kočování, aby mohli svou práci nabízet tam kde je potřeba. Přesto Marie Terezie nařídila Romům pracovat v zemědělství, oblékat se jako ostatní, plnit povinnosti nevolníků vůči vrchnosti a náboženské povinnosti vůči církvi a pod trestem 25 ran holí nemluvit romsky.

Na Moravě se později Romové usazují dobrovolně – někdy i proti vůli místního obyvatelstva. Vznikají jejich samostatné osady složené většinou z nuzných obydlí. Jejich obyvatelé se živí tradičním kovářstvím a hudbou, případně vyrábějí po domácku různé zboží – štětky, bačkory apod.

Na většině území Čech a Moravy byli známí jako kočovníci, používali typické vozy kryté plachtami nebo maringotky tažené koňmi a ti nejchudší táhli své vozíky sami.

Většinová společnost v 19. století považuje nadále Romy za tuláky putující z místa na místo. Ve 30 letech 19. století se počet Romů odhadoval v Evropě asi na 600 000 osob. Mezi majoritní populací se prosazovali především romští hudebníci. Již od roku 1489 pochází zmínka o tom, že

romští loutnísté hráli uherské královně Beatrix. Český a uherský král Ludvík Jagellonský přikázal několikrát v roce 1525 vyplatit odměnu romským hudebníkům hrajícím na citeru.

Později, od konce 18. a začátku 19. století se prosadilo především na území dnešního Slovenska několik výrazných romských hudebníků. Romští hudebníci vystupovali na šlechtických a panovnických dvorech, ale také se podíleli na Slovenském národním obrození kdy vystupovali na akcích Matice slovenské. První proslulou romskou primáškou se stala Cinka Panna. Od roku 1725 vystupovala s manželem a švagry se svou houslovou kapelou na panských sídlech. Pro její virtuózní hru ji nazývali „cikánská Sapfo“.

Tradiční romská řemesla byla postupně ve 20. století vytlačována industrializací. Pro většinu Romů to znamenalo přechod k nádenické práci, především se to dotýkalo usazených Romů. Tradičně bylo řemeslo předáváno z otce na syna a typické bylo provozování určitého řemesla v rodově spřízněných skupinách. V rámci romské komunity patřili k nejváženějším členům hudebníci a provozování hudby bylo považováno za „nejlepší“ profesi. Toto hodnocení se dodnes promítá do vztahů mezi jednotlivými romskými rody a rodinami.

3. Romové ve 20. století

Před první světovou válkou byli ještě téměř všichni Romové negramotní a společnost jim svým přístupem motivaci ke vzdělání pouze upírala. Přestože byli Romové za První republiky uznáni svébytnou národnostní menšinou, Československo nadále vůči nim uplatňovalo zákon o potulce z roku 1885 a státní úřady jim věnovaly mimořádnou pozornost .

Snaha o asimilaci se projevila v roce 1927 přijetím zákona č. 117 o potulných Cikánech, ke kterému o necelý rok později přibyla i prováděcí nařízení, čímž praktická stránka "řešení romské otázky" nabyla zcela konkrétní podobu.

Zásadní význam se připisoval řádně vedené evidenci Romů, soupisům všech kočovníků mezi něž se počítali i Romové polousedlí , tedy ti, kteří se přes zimu zdržovali na stálém místě, nicméně během sezóny cestovali za prací. Kočovat a tábořit bylo možné pouze v rámci jednotlivých rodin na základě kočovnického listu. Zákon dával možnost státní správě vyhlásit pro držitele cikánských legitimací zákaz vstupu na určitá místa, čehož využívaly některé lázně nebo části měst. Kočování se také mohlo stát důvodem k odebrání dětí, ale to se příliš nevyužívalo. Téměř 40 000 Romům starších 14 let, kteří byli zaevidováni, byla následně vystavena „cikánská legitimace“. Pokud se na výzvu státních orgánů k šetření nedostavili, hrozili jim nejrůznější tresty, ať už zabavení části majetku nebo odejmutí průkazu. Kočovní Romové navíc museli žádat o „kočovnický list“ jež úřady vystavovaly nejen za přísných podmínek, ale které kočovnické a jejich životní styl značně omezovaly. Mnohým Romům byla tzv. „cikánská legitimace“ vystavena i přesto, že žili po dlouho dobu usazení v jednotlivých obcích. Důvodem byla nechuť obcí udělit Romům domovské právo, a tak byli i tito usazení Romové úředně považováni za bezdomovce. Tato knížka obsahovala na první straně evidenční číslo cikána, jméno a státní příslušnost. Na druhé straně pak byly osobní data, stav, řeči, které ovládá a podpis. Na třetí stránce byl pak uveden popis držitele průkazu, případně jeho zvláštní znamení. Na následujících stránkách byly otisky všech deseti prstů, ty byly hlavním poznávacím znakem zabraňujícím zfalšování a výměnu legitimace. Pak bylo v legitimaci ještě deset oddělení pro popis cikánských dětí.

V roce 1926 byla založena první škola pro romské děti v Užhorodě, kterou si postavili samotní Romové. Ve třicátých letech vznikla hudební škola pro Romy v Košicích. Otázkám spojeným se životem Romů se začali věnovat někteří čeští vzdělanci. I přes diskriminující zákon o potulných Cikánech a další zákonná opatření byla zřetelná postupná integrace Romů do společnosti, jež začala už v 19. století.

Mezi předválečné způsoby obživy Romů patřila tradiční řemesla, která byla ovšem postupně nahrazována námezní prací v průmyslu a v zemědělství, případně různými druhy podomního obchodu a překupnictví. Vzhledem k sezónnosti těchto prací si někteří Romové zajišťovali prostředky pro obživu drobnou kriminalitou (polní a lesní pých, drobné krádeže). V době předválečné Československé republiky žilo na jejím území několik základních skupin Romů. Většina patřila k tzv. slovenským Romům, žijícím usedle na Slovensku, v maďarském jazykovém prostředí žila skupina maďarských Romů. V Čechách a na Moravě patřila většina Romů ke skupině tzv. českých Romů. Tato skupina se dále rozdělovala na převážně usedlé moravské Romy (příjmení Daniel, Herák, Holomek, Malík) a převážně kočovné české Romy (příjmení Růžička, Vrba, Janeček, Procházka). Méně početná skupina byla německých Romů – Sintů, žijících především v německy mluvících oblastech v pohraničí (příjmení Bamberger, Richter, Klímt, Lagryn). Nejmenší skupinu tvořili kočovní olašští Romové.

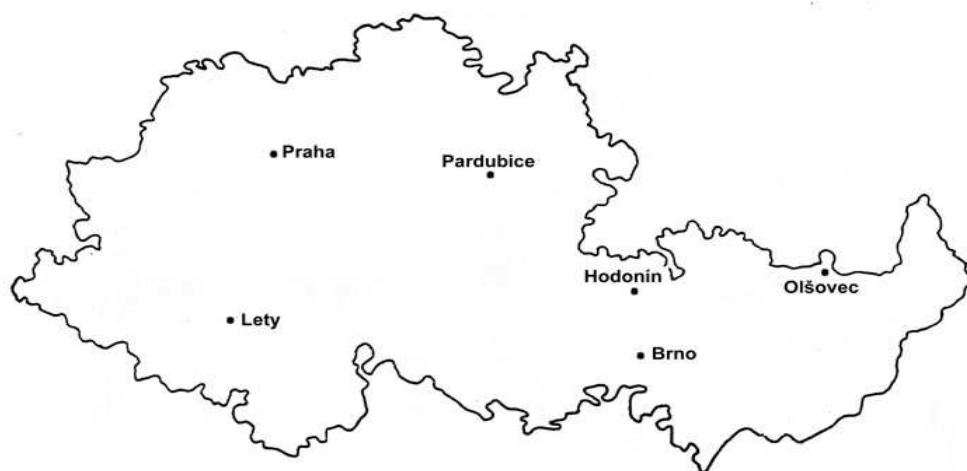
Na konci 30 let se do Československa uchýlila řada romských rodin, které prchaly z nacistického Německa a okupovaného Rakouska. Na sklonku roku 1939 nařídilo protektorátní ministerstvo vnitra svým oběžníkem všem podřízeným úřadům, aby Romy vyzvaly k okamžitému usazení, na něž byla určena dvou měsíční lhůta. Od roku 1940 bylo Romům zakázáno kočovat a bylo jim nařízeno usadit se buď v domovské obci, nebo v místě posledního pobytu. Četnickým stanicím byl svěřen dohled nad nově usazenými Romy, kterým bylo zakázáno vzdalovat se z místa pobytu.

Žák košické školy, Slovensko, 1934

Ti z nich, kteří se nařízení nepodřídili, byli umisťováni do kárných pracovních táborů. Podle evidenčních soupisů, které násilné usazování provázely, se na území protektorátu nacházelo zhruba 7000 Romů. Téměř totožný počet potvrdil i následný soupis ze srpna 1942 během něj byli Romové okamžitě děleni do dvou skupin : v první se ocitli ti, které četníci definovali jako osoby bez zaměstnání nebo osoby, na které měla být uvalena preventivní policejní vazba. Ostatní Romové pak byli pouze varováni, že zanechají-li zaměstnání či projeví-li nechuť k práci, bude s nimi naloženo stejně.

Výnos o potírání cikánského zlořádu se stal výchozím dokumentem nejen pro provedení soupisu, ale také pro zřízení tzv. cikánských táborů v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu.

Do nově zřízených táborů byly zařazovány především romské rodiny, které splňovaly podmínky pro uvalení preventivní policejní vazby. Účelem táborů bylo podle ministerského výnosu vychovat „Cikány, cikánské míšence a osoby potulující se po cikánském způsobu“ k práci, pořádku a kázni. Na návrh jednotlivých četnických stanic byli takto označení Romové i se svými rodinami zařazováni do transportů, jejichž cílem byl v Čechách tábor v Letech u Písku a na Moravě tábor v Hodoníně u Kunštátu. Z těchto táborů byly před 1. srpnem 1942 propuštěni nebo přemístěni jinam neromští vězňové. Transporty do táborů probíhaly ve skupinách čítajících od několik desítek osob po skupiny , v nichž bylo i přes 100 osob. Ze vzdálenějších míst byli tito lidé za četnické asistence transportováni hromadně po železnici. Další jednotlivci i skupiny směřovali do táborů po vlastní ose ve svých kočovných vozech.

Po příjezdu do tábora byl nově příchozím zabaven veškerý majetek. Dále byli Romové podrobeni lékařské prohlídce a ostříhání. Muži museli odevzdat civilní šaty a bylo jim vydáno táborové ošacení. Ženám a dětem bylo ponecháno civilní oblečení. Příchozí byli rozdělení do tří skupin. První byla tvořena muži a chlapci staršími 14 let. Obdobná skupina byla vytvořena z žen a dívek. Třetí skupina byla tvořena dětmi do 14 let. Každá z takto vytvořených skupin měla být ubytována zvlášť. Denní pracovní doba byla stanovena na 10 hodin s přestávkou na oběd. Vězňům byl zakázán kontakt s okolím a hraní jakýchkoliv karetních a hazardních her. Z řad vězňů byli ustanoveni velitelé světnic a pracovních skupin, kteří měli zodpovídat za pořádek. Byli jim svěřeny i některé pravomoci související s ostrahou vězňů. Někteří z nich tohoto postavení zneužívali ve svůj prospěch.

Oba tábory byly přeplněné a panovaly v nich nedobré stravovací a hygienické podmínky. To vedlo až k vypuknutí tyfové epidemie. Nad oběma tábory byla vyhlášena přísná karanténa a od 17. února 1943 byly zcela izolovány od okolního světa. Stráže měly nařízeno v případě pokusu o útěk bez výstrahy střílet. Tato opatření byla vyvolána útekem vězňů z letského tábora. V hodonínském táboře byla ostrahou skutečně při jednom z útěku zbraň použita a prchající vězeň byl postřelen.

Tábor Hodonín u Kunštátu, 1942-1944

Ani na Slovensku se Romové během 2. světové války nevyhnuli tvrdým opatřením: zákazu cestovat veřejnými dopravními prostředky a zákazu vstupu do veřejných prostor měst a obcí, které mohli navštěvovat jen v určitých dnech a stanovených hodinách. Romské děti nesměly za války navštěvovat školu a romské obydlí nesměla být blíže jak dva kilometry od veřejných cest. Během války došlo na četných místech Slovenského státu na příkaz speciálních jednotek SS k masovým popravám romského obyvatelstva, nejčastěji proto, že právě romské osady poskytovaly útočiště partyzánům. Přesto se v některých obcích svých Romů zastali, resp. tvrdili, že pro ně Romové pravidelně pracují, čímž se je snažili uchránit před umístěním do táborů.

Druhá světová válka sebou přinesla téměř úplné vyvraždění Romů v Čechách a na Moravě. Krátce po válce se odhady Romů na území dnešní ČR pohybovaly řádově mezi 600 – 1000 osobami. Nicméně první poválečný soupis z roku 1947, vykazuje již celkový počet 16 000 osob.

Slovenští Romové přicházeli do českých měst z kulturně odlišného prostředí izolovaných romských osad a příchod byl spojen s přetrháním tradičních romských vazeb uvnitř romské komunity i navenek. Do Čech i na Moravu mířili Romové především v 50 letech. Počet Romů stále narůstal a v roce 1989 se odhadovalo, že v Čechách a na Moravě žilo 150 – 180 000 Romů. Z tohoto počtu tvoří dodnes asi 80 – 85 % potomci slovenských Romů po staletí usazených v romských osadách, asi 10% tzv. olašští Romové, kteří kočovali až do roku 1959, a zbývajících 5% jsou potomci původních českých a moravských Romů a Sintů. Jednotlivé Romské skupiny se od sebe liší především dialektem romštiny a zvyky.

Izolace romských osad na Slovensku a především žádné vyhlídky na budoucnost mezi místními obyvateli způsobily, že stěhování za prací do Čech mnozí vnímali jako jediné možné východisko. Řada Romů v té době žila polokočovným způsobem života: své rodiny zanechala na Slovensku, dojížděla za prací, ale domů se vracela, kdykoliv to bylo jen možné.

Pod silným tlakem společnosti se mnozí Romové snažili svoji skutečnou identitu co nejvíce popřít, co nejvíce se přiblížit většinové společnosti. Zvláště ve větších městech podleli rodiče tlakům přicházejícím ze škol a přestali své děti učit romštinu. Přizpůsobili se vnějším projevům svých sousedů, od kterých postupně převzali způsob oblékání, stravy, styl zařízení bytu i nejrůznější zvyky a obyčeje. Skutečnost, že při posledním sčítání lidu v roce 1991 se přihlásilo k romské národnosti na území tehdejší federace necelých 109 000 obyvatel pouze potvrzuje, že národní hrdost zde utrpěla těžkou újmu, a že Romové jsou velmi ostražití, mají – li svůj etnický původ přiznat.

V říjnu roku 1958 schválil socialistický parlament zákon č. 74 o trvalém usídlení kočujících osob. Již z formulace zákona přímo číší přístup, jenž v Československu panoval a který v mnohém přetrvává dodnes: my, civilizovaní a řádní občané musíme pomoci zcivilizovat je. Nabídka zde vzniká bez jakékoli poptávky, jinými slovy budeme pomáhat Romům, protože to potřebujeme my. V §1 se praví: "Národní výbory poskytují osobám, které vedou kočovný způsob života, všestrannou pomoc, aby mohly přejít k usedlému způsobu života; zejména jsou povinny těmto osobám pomáhat při opatřování vhodného zaměstnání a ubytování a působit výchovnými prostředky soustavně k tomu, aby se stali řádnými pracujícími občany:" Nicméně hned ve třetím paragrafu se zákon hodlá rázně vypořádat s každým, kdo "pomoc" neakceptuje: "Kdo setrvá při kočovném způsobu života, přestože mu byla poskytnuta pomoc k trvalému usídlení, bude potrestán pro trestný čin odnětím svobody na 6 měsíců až 3 léta."

Od počátku 60 let zaváděly tehdejší národní výbory zvláštní seznamy Romů bydlících v jednotlivých místech. V roce 1965 bylo na základě usnesení vlády rozhodnuto o „rozptylu“ romského obyvatelstva. Usnesení bylo spíše plánem na likvidaci nevyhovujících romských osad a „rozptýlení“ jejich obyvatel na různá místa státu. Ve skutečnosti bylo zlikvidováno 2700 chatrčí. Asi 3000 rodin bylo přesídleno v rámci Slovenska a 494 rodin do Čech. Do roku 1970 se 109 rodin přesídlených do českých zemí vrátilo zpět na Slovensko. Uvnitř českých zemí se likvidace dotkla 49 „nežádoucích cikánských soustředění“, což znamenalo přesídlení 435 rodin.

V roce 1965 byl zřízen Vládní výbor pro cikánské obyvatelstvo, jehož hlavním úkolem bylo zapojit do pracovního procesu všechny práce schopné Cikány, zničit jejich romské osady a rozptýlit či přesídlit jejich obyvatele. V žádné obci tak nesměl počet Romů převýšit 5%.

V rámci tohoto plánu došlo k likvidaci hygienicky a sociálně nejhorších romských osad.

Na druhé straně se narušily tradiční sociální vazby uvnitř romské komunity. Tradiční romský jazyk a romská kultura byly označeny za přežitek a Romové byli nabádáni k tomu, aby neučili své děti romsky. Tehdejší režim ovšem poněkud zlepšil zdravotní a sociální péči.

V 70. letech byla přijata koncepce v oblasti společensko – kulturní.

K Romům se i nadále přistupovalo jako k sociálně zaostalé skupině obyvatel, kterou je třeba co nejvíce přiblížit našemu vlastnímu obrazu. I nadále jsou hromadně stěhováni do určitých oblastí bez ohledu na rozdíly mezi rodinami, bez ohledu na jejich zvyky a neposledně pak proti jejich vlastnímu přání. Většina romských dětí je na základě pochybných testů přerazována do zvláštních škol, jejichž absolventi nemohou dále studovat.

4. Romové v České republice po roce 1989

Většinou společností jsou Romové vnímáni jako „Cikáni“. Pod tímto pojmem si většina příslušníků majoritní společnosti představí nějaké problémy (v soužití, v bydlení, kriminalitu...) Vzhledem k tomuto negativnímu obrazu a k historickým zkušenostem, kdy se taková data stala podkladem k diskriminaci, se v oficiálních statistikách hlásí k romské národnosti jen asi jedna desetina z celkového počtu Romů.

S příchodem změn, jež přinesl rok 1989, se znovu probouzí emancipační hnutí potlačené na začátku 70. let. Romové zakládají politické strany a hnutí. V prvních polistopadových volbách se pak zástupci Romské občanské iniciativy na kandidátkách OF dostávají do parlamentu. Záhy vznikají desítky romských občanských sdružení, které svoji práci zaměřují především na vzdělávání a rozvoj kultury a začínají vycházet první romská periodika.

V roce 1993 se dosavadní Federace České a Slovenské republiky rozdělila na samostatné státy. Rozdělení přineslo komplikace mnoha Romům v České republice, protože se narodili na Slovensku. Na základě zákona o občanství České republiky museli podávat žádost o občanství. Od roku 1990 se také začali projevovat různé rasistické skupiny. Za první polovinu 90. let bylo několik desítek Romů zabitych z rasistických pohnutek především skupinami fašistických skinheadů. Tyto události se staly podkladem pro kritiku ze zahraničí.

V roce 1997 vláda vypracovala „Zprávu o situaci romské komunity v ČR“, která se měla stát základem politiky v této oblasti. Někteří romští aktivisté se podíleli na jejím vypracování, někteří ji odmítli a navrhovali přepracování. V roce 1999 byla schválena nová koncepce tzv. integrace romské komunity.

S přechodem k tržní ekonomice se často nekvalifikovaní Romové znovu dostávají na okraj společnosti. Nezaměstnanost Romů dosahuje díky jejich nedostatečnému vzdělání až 75% v některých lokalitách ČR až 95%. V letech 1997 – 2000 prudce vzrostl počet žadatelů o azyl z kandidátských zemí EU v několika státech Evropské unie. Podle zpráv z jednotlivých zemí téměř všichni žadatelé o azyl z ČR, SR a Polska byli v poslední době Romové. Konkrétní právní postavení Romů v jednotlivých státech Evropské unie se liší a závisí na vnitrostátní úpravě postavení menšin v každém z nich. Některé státy právně neuznávají ani existenci národnostních či etnických menšin – Francie, Řecko, Španělsko. Formálně je romská národnost právně příznána především v nově přistoupivších zemích EU s početnými romskými komunitami – např. ČR, SR, Maďarsko, Slovinsko a také v některých dalších členských státech – Rakousko, částečně Německo, Nizozemsko, přičemž v některých z nich je pojem národnost ztotožňován s pojmem etnická skupina.

Prioritou mnoha romských i neromských, vládních i nevládních organizací se proto stává otázka vzdělání. Velmi pozitivním faktem je, že v současné době studuje na vysokých školách již několik desítek Romů. Od druhé poloviny 90 let existuje v Kolíně soukromá romská střední škola, na které studují bezvýhradně romští studenti. Úspěchem je taky existence oboru romanistiky na Filosofické fakultě Karlovy univerzity v Praze. Poměrně slibně se rozvíjejí projekty romských asistentů ve školách, kteří mají zajišťovat komunikaci mezi rodinami

z romské komunity a školou. Při krajských úřadech a v některých městech působí jako zaměstnanci samosprávy takzvaní romští poradci.

Kromě již zmíněné Romské občanské iniciativy působí v České republice další romské subjekty, které se zabývají romskou kulturou, vzděláváním a sociálním uplatněním Romů.

Od roku 1992 působí v Brně Muzeum romské kultury založené skupinou romských intelektuálů za účelem podpory národnostního uvědomění Romů a zároveň jako místo, kde se majorita může seznámit se životem Romů.

5. Lichva

V prostředí sociálně vyloučených skupin obyvatelstva se často setkáváme s lichvou (pro její označení se používá i slovenský ekvivalent – úžera), nevýhodným půjčováním peněz na vysoký, někdy i stoprocentní měsíční úrok. Dlužníci se dostávají do bludného kruhu nových půjček a stále narůstajících úroků, v krajních případech už je dlužná částka neznámá a dlužník odevzdává lichváři veškerý svůj příjem (nejčastěji sociální dávky) a vzápětí si od něj opět půjčuje, aby měl alespoň na základní životní potřeby. Lichvář je často osobou váženou a respektovanou - oběti nezřídka vyjadřují vděčnost a úctu ke "svému" lichváři a považují jej za osobu, která jim pomáhá v okamžiku nejvyšší nouze. Jsou na jeho službách závislí do té míry, že pokud jednoho lichváře policie zatkne, díky poptávce po těchto službách se zanedlouho objeví další.

V souvislosti s lichvou je potřeba si uvědomit, že se nejedná a nějaké „romské specifikum“, ale o rys, který je charakteristický pro prostředí sociálního vyloučení. Lichva se ve větší či menší míře objevuje všude tam, kde pohromadě, na okraji moderní společnosti, žijí lidé, kteří z různých důvodů nemohou v plné míře čerpat z výhod, služeb a příležitostí, které jsou dostupné většinové populaci (např. hypotéky, půjčky, trvalý zaměstnanecký poměr).

Do koloběhu lichvy se tedy lidé nedostávají z vlastní hlouposti či neschopnosti, ale z bezvýchodnosti situace, ve které se ocitli. Skutečnost, že se v ČR lichva vyskytuje převážně u Romů, je tedy dána tím, že právě Romové tvoří většinu sociálně vyloučené populace.

Typickým rysem lichvy je dlouhodobá a prohlubující se závislost jednotlivců i celých rodin na

"službách" poskytovaných lichváři (ti často nabízejí další služby jako je zapůjčení auta či možnost zatelefonovat si v případě nouze, za což si opět účtují neadekvátní sumy). Výsledkem je zvyšování chudoby obětí, které se stávají stálým zdrojem příjmů lichvářů. Důsledkem koloběhu započatého lichvou může být i neplacení nájmu či ztráta bytu, kriminální chování či prostituce.

6. Školství a vzdělanost

Školou povinné děti ze sociálně vyloučených lokalit obvykle navštěvují speciální školy. Základní školy do značné míry nejsou schopny děti z tohoto prostředí integrovat a poskytnout jim standardní vzdělání. Učitelé je neumí učit. Děti většinou hovoří romským etnolektem češtiny a je pro ně obtížné učitelům a látce porozumět. Prostředí základní školy je pro děti z chudých romských rodin cizí a vyžaduje jiné vzorce jednání, než děti znají z domova. Romské děti jsou někdy vystaveny nevlídnému chování ze strany spolužáků. Většina romských dětí z chudých rodin tedy chodí do speciálních škol, což vede k tomu, že později nezískají kvalifikaci, která je potřebná pro úspěch na trhu práce. V současnosti ani často nenastupují do zaměstnání a stávají se rovnou závislými na dávkách státní sociální podpory. Rodiče nechávají své děti chodit do školy, která je pro jejich děti přijatelnější, kde jsou nároky na ně menší a kam už často chodí řada jejich sourozenců či dalších příbuzných.

Rodiče obvykle sami mají jen základní vzdělání, které absolvovali ve zvláštní škole, a předávají tento vzorec svým dětem. Romští rodiče také nevytvářejí na své děti takový tlak jako rodiče neromští (pokud se dítěti k něčemu nechce, romští rodiče ho k tomu většinou nenuťí).

Ke špatné školní docházce také přispívá řada dalších faktorů – např. pokud se v bytě rodiny netopí, nesvítlí nebo pokud rodina nemá peníze na jídlo, potřeba vzdělání dětí se pro rodiče stane v takové situaci okrajovou záležitostí.

7. Právní povědomí

Sociálně vyloučení Romové vesměs postrádají povědomí o existenci práva jakožto systému norem, podle kterých je do jisté míry uspořádán chod společnosti. Lidé, žijící v takové nevědomosti, znají jen jednotlivé konkrétní dopady práva na svůj život, které jsou většinou negativní. Pozitivní aspekty práva nevnímají, protože svá práva neznají, nevědí o možnosti je hájit a vyhledávat právní pomoc. Populární představa, že Romové se dobře vyznají v tom, „ na co mají nárok“, a umějí toho brilantně využívat, se zakládá jen na dílčí zkušenosti úředníků. Naprostá většina sociálně vyloučených naopak tyto znalosti a dovednosti postrádá. K tomu se samozřejmě přidá celá řada jiných znevýhodnění – malá funkční gramotnost, omezené vyjadřovací schopnosti v českém jazyce či znevýhodnění barvou pleti.

8. Tradiční způsob života Romů

Mezi tradičním způsobem života Romů a Čechů existují rozdíly, které vyplývají z rozdílného pojetí života a mohou způsobovat vzájemné nepochopení. Rozdíl vyplývá již z odlišné demografické struktury komunity romské a naší. Způsob života Romů je jiný také proto, že Romové uznávají jiné hodnoty než Češi, neboť je pro ně důležitější zaměření na rodinu než na svoji práci.

Tradiční životní cyklus Romů se v posledních letech mění, v uvedené podobě se zachoval ještě ve východoslovenských romských osadách, přesto v životě českých městských Romů můžeme nalézt některé prvky, které přežívají a třeba nevědomě ovlivňují jejich dnešní životní cyklus.

Proto je dobré poznat tradiční způsob života, který ačkoli doznal velkých změn, může pomoci lépe porozumět Romům.

8.1. Romská rodina

Rodina pro Romy znamenala téměř vše, neboť uspokojovala základní životní potřeby jejích členů. Romové byli při kočování na okolní společnosti zcela nezávislí, ale uvnitř rodiny byli na sobě naopak závislí beze zbytku. Rodina byla zdrojem obživy, měla funkci vzdělávací (chlapci se učily v rodině řemeslu, dívky starat se dobře o děti a o manžela) a také funkci ochranou. Romové se proto se svoji rodinou velmi identifikovali.

Mluví-li o rodině Češi, mají většinou na mysli svoji ženu, muže, děti, rodiče, sourozence. Známe samozřejmě i své další příbuzné - strýce, tety, bratrance, sestřenice, synovce, neteře, tchány, tchýně, švagry či švagrové, ale ty už spíše považujeme za vzdálenější příbuzné, se kterými se tak často nestýkáme.

Romové však považují za své blízké příbuzné všechny a romština má narozdíl od češtiny pojmenování i pro děti sestřenic či bratranců. Romové žili se svojí širší rodinou pohromadě v jedné osadě či čtvrti a kromě pokrevního příbuzenství je pojily i rodinné tradice a vzájemná solidarita. Největším trestem pro Roma bylo tudíž jeho vyhnání z rodiny, neboť tím ztrácel veškeré sociální i lidské jistoty.

Rodina posilovala svoji prestiž počtem narozených dětí, především chlapců, neboť jak praví jedno romské přísloví *O čhave hin zor*, tedy *V chlapcích je síla*. Jako prvorozené dítě si mladí manželé proto přáli chlapce (muži určitě, ženy však ve skrytu duše doufaly, že první dítě bude děvče, které by bylo pro matku významnou pomocnicí v "ženských pracích"). Každé další dítě bylo vřele vítáno. Výchovu dětí měla na starosti především matka, ale o dítě se starali i ostatní členové velkorodiny. Romské děti vyrůstaly obklopeny třemi, někdy i čtyřmi generacemi v soudržném a okolnímu světu uzavřeném společenství.

V romské rodině tak jako v české existoval rozdíl mezi rolí muže a ženy. Romská žena byla vychovávána tak, aby se dokázala o rodinu postarat. Povinností ženy bylo zabezpečit chod domácnosti, vychovávat děti a poslouchat svého muže. Žena měla často ekonomicky důležitější roli, neboť to byla ona, kdo musel zabezpečit přežití rodiny - zajistit jídlo, oblečení. Jídlo musela sehnat jakýmkoli způsobem, buď za vykonání nějaké práce pro gádže - sedláky (vymazávání pecí, práce na poli), sběrem lesních plodů (borůvky, maliny, šípky aj.) nebo i žebráním.

Romský muž byl navenek i uvnitř hlavou rodiny, nositelem a ochráncem prestiže rodiny, rozhodoval a nesl odpovědnost za rodinu. V mnoha rodinách byl výdělek muže pouze příležitostný, a tak muž trávil svůj čas sháněním zakázek, udržováním dobrých vztahů s příbuznými a přáteli, urovnáváním svárů mezi rodinami aj.

V romské rodině se všichni členové vzájemně podporovali a pomáhali si. Svobodní (kteří jsou i dnes mezi Romy velkou vzácností) zůstávali u rodičů, sirotků se ujímala jiná rodina, staří lidé byli opatrováni a hluboce váženi, nebyli vyloučeni ze života rodiny. Pro romskou rodinu bylo nemyslitelné dát děti do dětského domova nebo rodiče do domova důchodců. Romští rodiče dokonce odmítali posílat své děti do internátů, kde by byly bez dozoru a pomoci rodiny.

Romská rodina tedy zajišťovala ochranu sociální (nikdo nezůstal sám, o všechny bylo postaráno), psychologickou (veškeré problémy se řešily společně) i ekonomickou (poskytovala obživu pro všechny).

8.2. Dětství

Svět dětí a dospělých nebyl oddělen a generace v romské rodině nebyly vůči sobě v opozici, ale tvořily vše společně. Dítě se díky přítomnosti velkorodiny učilo rychle navazovat sociální kontakty. Dospělí dítě respektovali a dítě respektovalo dospělé.

Dobře vychované dítě mělo svou rodinu v úctě a sebe vždy prezentovalo rodinou, ze které pocházelo. Romské dítě se učilo tím, že se plně účastnilo společenského dění v komunitě a napodobovalo starší. Přitom si však bylo vědomo, jaké chování je vhodné pro jeho věk. V útlém věku dbala na dítě matka společně s prarodiči, v pubertě dohlížel na děti otec, který byl přísnější.

Ve výchově byly brány ohledy na pohlaví dítěte. Chlapci pracovali společně se svými otci, dívky s matkami. Každé dítě mělo své opravdové povinnosti. Chlapec se učil otcovu řemeslu tím, že mu pomáhal (např. v rodině kováře chlapec sháněl staré železo a pomáhal dmýchat měchy).

Dívka se učila především být dobrou ženou i budoucí snachou. Pomáhala matce pečovat o mladší sourozence, připravovat jídla, chodila s matkou prodávat výrobky na trh apod. Před svatbou směla dívka chodit do společnosti pouze v doprovodu otce, bratra nebo svého budoucího manžela. (Chlapců se toto pravidlo netýkalo.) Po svatbě zpravidla odcházela do domu, rodiny manžela, kde pokračovala její výchova. Zpočátku byla pomocnou silou své tchýně v ženských pracích a nesměla tedy udělat ostudu rodině, ze které pocházela.

Od snachy bylo vyžadováno "*džanel žužipen*" - tedy být čistotná. Tchýně učila svoji "*snachu - bori*" vařit jídla, tak jak je na ně její syn zvyklý. Dokud se jí nenarodilo první dítě, musela být své tchýni neustále k ruce. Toto období mohlo být pro mladou "*bori*" těžké, ale pokud se osvědčila a porodila dítě, byla přijata do rodiny muže jako její plnohodnotný člen.

Děti se v rodině učily pro svůj další život. Školnímu "gádžovskému" vzdělání nepřipisovali a dodnes bohužel nepřipisují Romové velkou hodnotu. To však neznamená, že si nepřejí být moudří. Moudrost je v romské komunitě tradičně vysoce ceněna, avšak moudrost se jinak získávala a jinak projevovala než u Čechů.

Moudrost se předávala prostřednictvím vyprávění o zkušenostech starších, formou příběhu, pohádky, mýtu, přísloví, anekdoty nebo hádanky. Duchovní bohatství Romů, jejich životní moudrost, zkušenost, etické normy a filosofie jsou uchovány ve vyprávění. "Nejvyšším" žánrem jejich vyprávění byly tzv. hrdinské příběhy, příležitostně se vyprávěly krátké báchorky, obvykle humorné, ale i strašidelné, nejčastěji o zkušenostech s duchy zemřelých, případně i "košilaté" příběhy, při kterých děti musely odejít.

Školní vzdělanost stojí v hodnotovém žebříčku Romů hluboko pod touhou získat co nejvíc peněz a alespoň hmotně se vyrovnat gádžům. I když většina Romů neumí pořádně číst a psát, umí výborně počítat. Je to ale způsobeno tím, že škola Romům neposkytuje to, co by od ní očekávali, nerespektuje jejich jazyk ani rozdílné kulturní a sociální podmínky. Většina rodičů nemůže dětem, které nezvládají školu, pomáhat, protože učivo sami nezvládají.

Jednou z příčin, proč jsou romské děti ve škole pozadu, je také odlišnost vyučovacího jazyka od jejich mateřštiny (tedy jazyka, kterým se mluví doma) a úplná absence alespoň minimální předškolní přípravy, jak je samozřejmá u dětí neromských. Jejich slovní zásoba českého jazyka je proti ostatním dětem poloviční a navíc i chápání slov je méně přesné. Česká škola, taková jaká je, zpravidla nedokáže tento nedostatek napravit, a tak je dítě, byť inteligentní přeraženo do zvláštní školy, kde se jeho vývoj zpomalí a problém se reprodukuje na další generace.

8.3. *Mladí*

Dětství a dospívání romských dětí končí založením vlastní rodiny. Jedno romské přísloví praví: "Posaď svou dceru na židli a pokud se její nohy dotýkají země, je už zralá na vdávání." Rodiče tedy svěřovali své dospívající dcery jejich budoucím manželům. Dívky si proto většinou musely brát za manžele muže, které jim vybrali rodiče. Otcové vybírali manžele častěji, ale nebylo to pravidlem. Romské dívky se tedy zpravidla nevdávaly z romantické lásky, ale byly poslušny příkazu své rodiny.

Úkolem dcer bylo uzavřít dobré a uvážlivé manželství, a tím spojit dvě rodiny, aby byla ještě více zvýšena rodinná prestiž. Takto smluvená svatba se mohla odehrát pouze mezi rodinami, které byly materiálně na stejné úrovni, v přátelském vztahu a se sňatkem souhlasili oba otcové. Výjimečně se stávalo, že se do sebe chlapec s dívkou zamilovali proti vůli rodičů, ale to s sebou neslo vždy konflikty mezi rodinami. Pokud však strávili zamilovaní společně noc, nezbývala jiná možnost, než sňatek uskutečnit. Rodiny jim většinou odpustili, ale před tím je museli veřejně potrestat pro výstrahu, aby si to ostatní mladí rozmysleli.

K tomu, aby spolu mohli dva mladí začít žít a mít děti, bylo třeba po dohodnutí otců uskutečnit zasnubní obřad - *mangavipen*. Oba mladí v doprovodu svých rodičů si před dalšími svědky slíbili vzájemnou věrnost až do smrti. Obřadník, nejčastěji *vajda - čhibalo*, mladým zavázal ruce sňatkem, do dlaní nalil víno nebo pálenku, které si mladí z dlaní vypili. Dnes si už většinou ruce nesvazují, jen překříží a novomanželé vypijí vzájemně obsah partnerova pohárku a políbí se. Od této chvíle byli romským společenstvím považováni za manžele, kteří spolu mohou žít a plodit děti. Občanskou nebo církevní svatbu - *bijav* měli až po několika letech, když už spolu měli jedno nebo dvě děti.

Uzavřené manželství bylo na celý život: rozchod byl výjimečný a byl povolen pouze v případě neplodnosti či nevěry ženy.

Pokud se po několika letech nenarodilo manželům dítě, muž mohl manželku opustit. Neplodnost byla pro romskou ženu největší trest, neboť nemohla splnit svou životní roli - být dobrou matkou, a tedy i manželkou. Takováto žena byla všemi opovrhovaná a nikdo by neměl mít manželovi za zlé, když ji opustí. Neplodnost byla považována za trest, který byl z nějakého důvodu na ženu uvalen. Samozřejmě existovalo mnoho kouzel, jak neplodnost odstranit. Neplodná žena měla například jíst byliny utržené na hrobě ženy, která po porodu zemřela na horečku omladnic, jiným kouzlem se zcela jasnou symbolikou bylo vdechnutí obsahu vajíčka manželem do úst ženy, která celý obsah spolkla. Ženy věřily i v sílu úplňku a jedly byliny natrhané o půlnoci za úplňku. S touhou po co největším počtu dětí, která vyplývá z životní nutnosti rodů mít co největší počet potomků, souvisela i neexistence potratů.

Také nevěra ženy byla důvodem pro její opuštění. Pokud ji muž neopustil, musel ji alespoň veřejně potrestat (ostříhat vlasy, zbít ..). S mužskou nevěrou to bylo jinak: zvyšovala mužovu prestiž a někdy se jí manželky chlubily a dokazovaly tak mužovy kvality. Otázkou zůstává, s kým mohli být muži nevěrní ...

Když si byla romská žena jistá, že je v jiném stavu, oznámila tuto radostnou novinu nejprve ženám v rodině a teprve poté svému manželovi. Od tohoto okamžiku se musela řídit "pravidly na ochranu plodu", jež jsou vzhledem k víře v možnost přenosu různých nedostatků a negativních vlastností velmi přísná, a žena tedy byla vystavena různým omezením: nesměla se například dívat na tělesně postižené lidi, na "ošklivá" a magicky zneužitelná zvířata (hlavně plazy), na zesnulého apod.

Do poslední chvíle však pracovala, a když přišla její hodinka, manžel vyburcoval sousedy a zavolal porodní bábu, která měla nejen funkci porodníka, ale i funkci magickou. Než ustříhla a zavázala pupeční šňůru, připravila rodičce kouzelný nápoj proti démonům, kteří by mohli do novorozeného dítěte vskočit, někdy zapalovala před domem či stanem oheň, aby je zahнала. Potom se čekalo na oficiální křest, neboť do té doby byl novorozenec vystaven působení zlých sil a po křtu zlé síly už děťátku ublížit nemohly. Za zlé síly byly považovány duše matek zemřelých při porodu nebo žen, které porodily mrtvé dítě a tyto duše si chodily vybírat jiné dítě. Obranou proti této zlé síle „*gul'i daj*“ byly různé ochranné předměty v postýlce pod peřinkou a červená stužka na zápěstí dítěte.

Křest „*kirvipen*“ se konal stejně jako u Neromů vždy v kostele. Ke křtu byla potřeba kmotry nebo kmotra, kteří měli velice důležitou funkci. Romové si brali za druhé kmotry často gádže - sedláky z vesnic, protože to byla jakási záruka, že rodina neumře hlady, pokud se dostane do nesnází. Kmotr nebo kmotra dávali svému kmotřenci "křižmo" - předmět, který si kmotřenec uchovává po celý život. Dostával je k významnému dni, např. když šel poprvé do školy nebo když měl významné narozeniny. Kmotrovstvím se upevňovaly vztahy mezi rodinami. Při křtu dítě dostávalo jméno, obvykle po svém kmotrovi, jednom z rodičů nebo jiném příbuzném, toto jméno bylo však pouze "úřední", fungovalo ve styku s neromskou společností a dítě ho častokrát ani nezná.

Kromě tohoto jména dítě dostalo další jméno, romské, které se odvozovalo z jeho fyzických či psychických vlastností (Thulo - Tlustý, Kaľori - Čerňoučka...), z nějaké události, nebo mohlo být zkomoleninou různých slov, které se dítě snažilo vyslovit apod. Toto romské jméno, které se může během dětství i několikrát změnit, než se definitivně vžije, pak funguje uvnitř romského společenství. Romové tedy většinou vůbec nepoužívají jména, pod kterým jsou zapsáni v matrice a které mají v občanském průkaze.

8.4. Dospělost

Ve své dospělosti se Romové starali o svou rodinu, zajišťovali dostatek potravy a ošacení a vychovávali své děti. Podle toho, jak byla rodina hmotně zabezpečena dávala, hlava rodiny (muž) najevo, jak je chytrý a jak se dokáže postarat o svoji rodinu, byť peníze sežene jakkoli (mzda za práci, státní podpory sociální péče, podvodem získané peníze apod.).

Život slovenských usedlých Romů se odehrával ve venkovských osadách, které se dodnes uchovaly zejména na východním Slovensku, kde převládají dřevěné domky nebo domky z nepálených cihel. Do 2. světové války žili někteří v tzv. zemnicích - jednoduchých obydlích zapuštěných do země. Domov pro Roma není dům. Jestliže malé dítě potřebuje mít doma matku, Rom potřebuje mít doma svoje lidi, celou velkorodinu. Mezi svými se cítí dobře i v bíděném domečku. I bydlet se musí člověk naučit. Bydlet v bytech nám připadá jednoduché, ale že to zase tak jednoduché není, o tom se mohli Romové přesvědčit, když se náhle ocitli v nových bytech na sídlištích. Početné rodiny byly v rámci programu likvidace romských osad převezeny do městských panelákových bytů a musely ze dne na den začít žít s jinou kulturou. Devastace bytového fondu jeho romskými obyvateli, o které tak často čteme v novinách, je důsledkem vztahu k jejich "domu".

V prostředí starousedlých Romů býval v čele komunity v osadě všeobecně vážený a respektovaný muž – „*čhibalo*“ (vajda), který bděl nad dodržováním etických norem a pořádku. Často býval i obřadníkem, který uzavíral manželství, loučil se na pohřbech ap.

S rozpadem společenských vazeb v poslední době jeho autorita upadá.

Základem společenství zůstává rodina a veškerá činnost dospělých Romů se týká zabezpečení rodiny, jak ve městech, tak na vesnicích a v osadách. Mezi romskými osadami jsou velké rozdíly v majetnosti a způsobu života, ale obyvatelé těchto osad jsou často mnohem svobodnější než lidé na civilizovaných místech.

Ve městech existuje jeden optický klam: připadá nám, že Romů je více, než jich opravdu je. Na

rozdíl od ostatní společnosti tráví Romové velice málo času ve svých bytech, jsou stále na ulicích. V letních měsících se život v romské osadě odehrával také venku: ženy vařily na sporácích, které si vynesly před dům, venku se jedlo, pralo, pořádali se různé oslavy a zábavy. A venku si bylo možné poslechnout si i romské písně: ty, které vyjadřují žal nad úmrtím matky, nad chudobou, ale i milostné city, i ty temperamentní v čardášovém rytmu.

8.5. Stáří

Díky tomu, že byli Romové tolik orientovaní na svou rodinu, a mladí bydleli pohromadě se staršími členy rodiny, nacházeli staří lidé uplatnění při výchově vnoučat. Staří lidé byli respektováni jak svými dětmi, tak svými vnoučaty. Jejich názor měl velkou váhu a nikdy nebyli zatracováni jako nepotřební členové rodiny. Mimořádnou pozornost Romové věnovali obyčejům při úmrtí člověka.

Dodnes je u nich zachovaná představa, že pro umírajícího si přichází někdo z dříve zesnulých členů rodiny, který u něj zůstává až do pohřbu a odvádí ho na onen svět. Do rakve se vkládají mrtvému jeho osobní předměty, i když jsou hodnotnější: prsteny, náušnice, hodinky, housle, kytara, ale i fajfka, cigarety, brýle, lahvička s alkoholem, karty a pokud byl věřící, tak i modlitební knížka a růženec. Do ruky nebo do kapsy vloží rodina zesnulému peníze (nejčastěji drobné mince). Od chvíle skonu až do pohřbu při něm bdí - vartují.

Chování při vartování má svá ustálená pravidla: hraje se karty, vyprávějí se příhody ze života zesnulého, nesmí se zpívat, tancovat, přitukávat skleničkami. Každý před vypitím své první skleničky odlije nejdříve trochu na zem - na památku zesnulého. Nějaký čas po pohřbu navštíví nebožtík pozůstalé, aby jim dal najevo, jak byl spokojený se svým pohřbem, svou přítomnost projevuje různými znameními, zvuky, zjevuje se ve snech. Pohřby Romů bývají různě nákladné, okázalé jsou zejména u olašských Romů, kde se můžeme setkat s rakví s proskleným víkem, hrobovou jámou vystlanou vzácnými koberci apod.

Dalším zvykem, který Romové dodržovali při úmrtí, bylo pálení osobních věcí zemřelého.

9. Tradiční romská povolání

V Evropě si Romové obstarávali obživu vykonáváním profesí, které si s sebou přinesli z Indie. Indie byla rozdělena do kast. Každá kasta měla svou specifickou kastovní dharmu - soubor nepsaných příkazů a zákazů, které činnosti smí nebo nesmí vykonávat. Často nesměla vykonávat ty činnosti, které souvisely s tradiční obživou jiných kast. Tím byl vlastně chráněn "profesní obživný areál" každé kasty. Dnes jsou profesní přesuny mezi Romy zcela běžné, donedávna se však nepsané zvyklosti regulující meziskupinové chování jednotlivých romských skupin velice podobaly mezikastovním vztahům v Indii.

Romové patřili do kast, které vykonávaly profese typu: kováři, kotláři, zpracovatelé kůží, ošetřovatelé koní, koňští handlíři, muzikanti, cvičitelé hadů a medvědů, hrnčíři, košíkáři, metaři, pradleny, věštitelky budoucnosti, cihláři, korytáři aj. Obecně platí, že všechny tyto profese mohly být prováděny jen příležitostně, poptávka po těchto službách byla nerovnoměrná a trvala do té doby, než byl trh nasycen.

Na našem území žilo do 2. světové války asi 90 % Romů starousedlých, kteří přišli do naší země z Balkánu podél Dunaje a začali se asi od 17. století usazovat. V tehdejší době nebyly na venkově mezi přicházejícími a usedlým obyvatelstvem tak veliké rozdíly, dá se tedy hovořit o určité asimilaci Romů s původním obyvatelstvem. Podle jazykového prostředí, ve kterém žili, bylo možno rozlišovat usedlé Romy slovenské a maďarské, kočovné či polokočovné Romy české. Prostředí mělo vliv na jejich jazyk, ale jejich kultura zůstala podobná. Zcela zvláštní skupinu tvořili tzv. olašští Romové, kteří žili pouze kočovným způsobem a s ostatními Romy se téměř nestýkali.

V 17. století začala města usazovat Romy za protislužby městu či vesnici (ostření halaparten pro strážce, očista města, jako rasy či hrobníky), později dostali svolení vykonávat své profese. Nejvýznamnějším řemeslem slovenských Romů bylo kovářství. Pracovali archaickým způsobem, který si přinesli z Indie. Při práci seděli na zemi a jako surovinu používali starý materiál (použité železo), které bylo možno sehnat zadarmo. Koncem minulého století byla na Slovensku největší koncentrace kovářů snad v celé Evropě. Vyráběli zejména hřebíky, řetězy, doplňky vozů, motyky, různá kování. Podkovy vyráběli málo. Dnes se věnuje kovářství pouze několik Romů, zaměřují se především na výrobu uměleckých předmětů - kování, svícny, mříže ap.

Další formou jejich obživy byla odměna (naturální) za zemědělskou výpomoc na polích vesnických sedláků i drobných hospodářů. Jednalo se o příležitostné polní práce např. při sběru brambor, řepy, pletí nebo roztloukání kamenů při stavbě cest pro vesnici. Tato vzájemná spolupráce Romů s neromskými obyvateli byla stvrzována mnohdy kmotrovstvím. Nástup kolektivizace a zakládání JZD učinil této spolupráci konec a Romové, o které už nebyl zájem, se začali oddalovat světu "bílých".

K dalším romským profesím provozovaným v Čechách i na Slovensku patřila výroba metel, košíků, ošatek, rohoží, stahování a čištění kůží, broušení noží, výroba nepálených cihel z hlíny, vody a plev, výroba dřevěného uhlí. Ženy chodily sedlákům vymazávat pece (díky jejich malému vzrůstu se do pecí vešly), na jednoduchých stavech pletly jednoduché tkanice, s dětmi sbíraly jahody, borůvky, šípky a jiné plody. Své výrobky a nasbírané plodiny chodily nabízet po vesnicích sedlákům. Vyměňovaly je většinou za potraviny nebo ošacení.

Dalším významným, i když mnohdy jen doplňkovým způsobem obživy slovenských a maďarských Romů byla hudba. V romské kapele hráli jen muži, většinou z jedné rodiny (otec - většinou i primáš, jeho bratři, synové, zeťové, švagrové) a byla nejméně čtyřčlenná. Základní nástrojové obsazení bylo první a druhé housle, viola, basa nebo cimbál, případně klarinet. Hráli pro neromské obyvatelstvo na svatbách, zábavách, křtinách, hostinách a pohřbech a za toto hraní dostávali peníze. Pro gádže hráli místní repertoár a tak se vlastně stali nositeli slovenské lidové hudby. Mezi svými hráli romské pomalé písně o těžkém životě, lásce, smutku, utrpení.

Dalším druhem vesnických muzikantů byli jednotliví "hudebníci", kteří chodili hrát do vesnice pod okna na housle, a hudba tak byla jen zámkou k žebrotě. Tito hudebníci patřili mezi ty nejnižší a ostatní muzikanti jimi opovrhovali.

Nejlepší muzikanti vytvořili na přelomu 19. a 20. století zvláštní sociální vrstvu městských profesionálních kavárenských hudebníků, tzv. cikánskou šlechtu. Byli to potomci hudebníků, kteří dříve účinkovali na šlechtických a královských dvorech, které si feudálové usazovali na svém území v době, kdy bylo módní mít u dvora vlastní romskou kapelu. Tito muzikanti se téměř asimilovali a dodnes kladou důraz na hudební vzdělání svých dětí - děti studují na konzervatořích (nejvíce je mladých romských hudebníků na konzervatoři v Prešově).

Olašští Romové se naproti tomu tradičně živili koňským handlířstvím, ženy čištěním peří a věštěním budoucnosti z karet a ruky. Dnes se někteří zabývají nejrůznějšími druhy překupnictví, ale také krádežemi a podvody.

Dnes většina Romů pracuje v nekvalifikovaných dělnických profesích ve stavebnictví, při těžbě dřeva, na železnici, při různých výkopových pracích a při očištění měst.

10. Jak slavili Vánoce Romové v bývalém Československu

Vzhledem k tomu, že jsou Vánoce svátkem náboženským, slaví Romové na celém světě Vánoce podle toho, k jakému náboženství se hlásí. Vánoce jsou hlavním svátkem pro katolíky a protestanty, zatímco pravoslavní křesťané kladou větší důraz na oslavy Velikonoc nebo Nového roku. Čeští a slovenští Romové nazývají Vánoce „Karačoňa“ a v jejich oslavách se prolínají prvky převzaté od majoritních společností s vlastními romskými tradicemi, v nichž se i po mnoha staletích odráží jejich indický původ. Mezi tyto tradice, které romské Vánoce odlišují od Vánoc českých, patří odpuštění a usmíření a vzpomínání na zesnulé příbuzné.

Odpuštění a usmíření je pro Romy velmi důležité, neboť v dobách, kdy byli Romové zcela izolovanou skupinou, museli být mezi sebou velmi solidární. Na romské komunitě, ve které žili, byli zcela závislí, a proto spolu nemohli žít v nesvárech. Vánoční čas využívali Romové k tomu, aby se vztahy mezi lidmi v komunitě či rodině ještě více posílily. Tento zvyk dosvědčují i ustálené obraty, které se k vánočním oslavám neodmyslitelně váží.

Vánoční vzpomínání na zesnulé příbuzné souvisí s vírou Romů, že duše člověka existuje i po odchodu těla na onen svět. Duchům mrtvých předků říkají Romové „mule“ a Romové se snaží být s „muly“ zadobře, neboť „mulové“ mohou i škodit. O Vánocích si Romové muly usmírují tím, že jim dávají na okno nebo do koutů pokoje jídlo, aby je nechodili strašit. Romové si o Vánocích o svých zemřelých příbuzných také povídali a vzpomínali na ně.

V době adventu se Romové připravovali na nadcházející vánoční svátky - uklízeli, ženy bílily stěny a úklid celého domu ukončily úpravou podlahy - protože Romové neměli dřevěnou, podlaha se potírala žlutým jílem. Během adventu také Romové sháněli dostatek jídla na vánoční svátky, což byl důvod, proč se romské děti na Vánoce tak těšily - konečně se mohly jednou za rok do sytosti najíst! Romští hudebníci si zase nacvičovali, co budou hrát sedlákům o Štědrém večeru pod okny, a romští chlapečci se učili vinšovat - tedy přát štěstí a zdraví do Nového roku.

Pro Štědrý den se používá v romštině slovo „Veľija“. Romové se v tento den stejně jako gádžové postili. Přísnost půstu však byla různá - v některých rodinách se nejedlo maso jen do večere, v jiných se jedly jen pečené brambory po celý den. Štědrovečerní večeři připravovala vždy matka, které pomáhaly dcery. Zdobení stromečku měly zase na starosti synové. Ti také chodili sedláky prosit o slámu, kterou potom rozložili na podlaze, aby místnost připomínala jesličky, kde se narodil Ježíšek. Před večeří měl otec nebo nejstarší člen rodiny proslov, poté pronesl připitek a požehnání a vzpomínalo se na zemřelé. Romové jim zapálili svíčky a dali od jídla od každého

chodu na misky, které položili do kouta nebo na okno.

Den po Štědrém dnu nastalo vánoční hodování, při kterých se Romové scházeli a jedli i masitá jídla. Při společných hostinách si opět přáli štěstí, zpívali staré romské písně.

Dnes už nejsou Vánoce tím, čím bývaly v minulosti. Přesto zůstávají svátkem, kdy se schází celé příbuzenstvo a vzpomíná a slaví.

11. Romská řemesla

11.1. Kovožpracující řemesla

Asi nejtypičtější romská řemesla souvisejí se zpracováním kovu. Kovářství bylo typické pro kočovníky, přesto bylo jiné než to, kterému se věnovali Romové, kteří se začali usazovat. Usazující se Romové samozřejmě přijímali nástroje od majority, takže kovářství nebylo tak typické, jako u kočovných, kde měli svůj typický kovářský měch, kovářskou kovářinu s bodcem na zabodnutí přímo do země, kovali buď v sedě, v podřepu nebo v sedě na turka. To si patrně donesli ještě z Indie, protože v Indii dodnes některé dómské kasty tímto způsobem kovájí. Dále to byla hlavně výroba měděných nádob, čili kotlářství. To se prakticky už neudrželo ve střední Evropě, ale na Balkáně se takto Romové živí dodnes. Dnes už se také neví, že Romové vyráběli zvonce, ne jen ty vyklepávané za studena, pro dobytek, ale také zvonce lité. Nebyly tak velké jako pro kostely, ale menší zvonečky, přičemž technologie je stejná. Dále to byla i výroba nožů. Přesto v Bulharsku stále existují skupiny, které se dříve věnovaly cínování kotlů, v současné době se věnují výrobě různých plechových nádob, velkých konví na mléko a vodu.

Kotlář, Čechy a Morava, 1865

11.2. Zpracování přírodních materiálů

Romové v historii kočovali, ale ne vždy se jednalo o bezcílné toulání, neboť řada z nich se věnovala takzvanému řemeslnému kočovnictví. Mezi řemeslně kočující patřili především Romové věnující se kovozpracujícím činnostem: kováři, cínovači, brusíči, opraváři deštníků, dráteníci, ale také výrobci dřevěného nádobí a koryt. Dále se Romové živilí akrobacií, předváděním cvičené zvěře, loutkoherectvím a herectvím. Nejvíce však Romové vynikli v hudbě, která se vyznačuje originalitou hudebního projevu a perfektním provedením. Romským hudebníkům bylo jako prvním umožněno usazovat se mezi Neromy.

K dalším tradičním romským profesím patřilo košíkářství, hrnčířství a výroba cihel.

Další odvětví jsou předměty vyráběné z přírodních produktů, ze dřeva - korytářství. Tuto činnost vykonávala jedna velká skupina Romů, která se živila výrobou dřevěného nádobí. Především tedy mís, misek, velkých koryt potřebných např. při zabíjačce. Dále vyráběli lžíce a dneska už i příbory. Tomuto řemeslu se v současné době věnují Romové hlavně na Slovensku a to především u příležitosti různých jarmarků. Dál je to samozřejmě výroba z proutí, čili pletení košíků a dnes už také výroba proutěného nábytku.

Kromě řemeslně kočujících Romů byli i chudší Romové, kteří provozovali takzvanou potulku. Ti se živilí například podomním prodejem různého zboží - třeba zeleniny, ovoce, smaltovaného nebo kameninového nádobí, obnošeného šatstva a podobně. Dále sbírali různé suroviny, jako třeba staré hadry, kosti, peří, železo a jiné. Ženy si přivydělávaly nárazovým provozováním magie - hádáním z ruky nebo z karet.

11.3. Zábavní produkce

Romové jsou nezřídka pohybově a herecky nadaní a tento talent uplatňovali v provozování různé zábavní produkce. Jezdili například s loutkovým divadlem nebo provozovali syntetické divadlo, které spojuje mluvené slovo s hudbou a tancem. Také na ulicích předváděli tanec, hudbu či taneční kreace se zvířaty. Výjimkou nebyla ani akrobacie a předvádění cvičené zvěře. Dodnes většina světových cirkusů zaměstnává romské artistry, krotitele zvěře apod. Při pohledu do historie zjistíme, že Romové byli i v rodině zakladatele českého loutkářství Matěje Kopeckého a v akrobaticky proslulé rodině Berouskových.

11.4. Koňské handlířství

Kočovní způsob života přímo předurčoval Romy k tomu, aby se zabývali obchodem. Způsob života kočovních Romů se totiž podobá životu kupce, který kupuje zboží na jednom místě a prodává ho jinde. Navíc si kočovní Romové neuměli představit svůj život bez koní. Jejich písňový folklór opěvuje koně jako přítele, který vždy pomůže, vytáhne z bídy a bude po boku v těžké chvíli. Proto mezi typická romská povolání patřilo handlování s koňmi.

Také s územním pohybem souviselo handlování s koňmi, protože koně Romové velmi dobře znali, milovali je a dokázali je i léčit, čehož využívali i venkované. Protože pokud Romové dokázali léčit koně, už neměli tak daleko i k dalšímu dobytku. Bylo to handlování s koňmi, kdy se samozřejmě snažili i koně, který nebyl v příliš dobrém stavu, všelijak vyšlechtit, nazdobit, aby vypadal mnohem mladší a zdravější a potom ho se ziskem prodat.

Koňští handlíři patřili k nejbohatším Romům, protože za prodej koně získávali peníze a nikoliv naturálie, jako většina ostatních romských řemeslníků. Někdy se však živilí i nepoctivě: prodávali kradené koně anebo také staré koně, které vydávali za mladé. Obvykle od rolníků koupili starší koně horší kvality, s nimiž dlouho před prodejem prováděli různé léčitelské a omlazovací praktiky a poté je prodali za několikanásobek jejich skutečné ceny. Určitý čas je krmili, léčili bylinkami a prováděli s nimi různé další praktiky, které však nikomu neprozradili. Dříve, než

koně odvedli na koňský trh, obrousili jim staré zuby, do krmení přidali arzen, aby koně měli lesklou srst a jasné oči a také jim dali mírně napít alkoholu nebo dokonce do kopyta zatloukli malý dřevěný kolík, aby koně bujně skákali a tak vypadali mladě. Často tak oklamali i zkušeného znalce koní. Takovýmto způsobem se mohli koňským handlířstvím zabývat jen Romové kočovní, které oklamáný kupec už na původním místě nenalezl. Romové polokočovni museli při tomto podnikání postupovat poctivěji a obezřetněji.

11.5. Výroba cihel

K dalším typickým romským řemeslům patří výroba cihel. Čím jsou specifické?

Romové vyráběli především cihly nepálené, tzv. valky, na venkově se jim také říkalo vepřovice, používala je také majorita a Romové byli typičtí tím, že je vyráběli. Našli si k tomu vhodnou lokalitu. Musela to být jílovitá půda, zvláštní jíl, z kterého se cihly vyráběly, nakopali si ho, smísili s vodou a s nasekanou slámou a dalším odpadním materiálem. Pořádně hlínu zpracovávali šlapáním. Teprve takto upravený jíl smíšený s dalšími přísadami tlačili do forem, které si sami zhotovili, a poté takto vytvořenou cihlu vyklopili a nechali na slunci vyschnout. Takto usušená cihla je velmi dobrý materiál. Dnes se využívá ve Skandinávii jako ekologický a levný stavební materiál. Má jednu nevýhodu - pokud hodně prší, tak není příliš pevný. Nicméně na Slovensku se z něj dosud staví například hospodářská stavení a Romové sami si z něho staví příbytky v osadách, pokud nemají peníze na cihly pálené.

Výroba cihel patří k řemeslům, ke kterým je zapotřebí usedlý způsob života, nebo alespoň dlouhodobé přebývání na jednom místě. Romové někdy dostávali i velké zakázky. Například na výrobu cihel pro vojenské kasárny.

11.6. Romští hudebníci

byli odedávna dobře přijímáni majoritní společností. Právě hudebníci byli pro majoritu, dá se říci, nejpřijatelnější z této komunity, protože romští hudebníci se postupně stávali součástí života, vesnic i měst. Zejména tomu tak bylo v Uhrách, kde prakticky už od 15. století jsou zprávy o romských hudebnících. Konkrétně v roce 1489 byl vyzdvižen romský hudebník, který hrál na loutnu manželce uherského krále Matyáše Korvína, královně Beatrix, ale jsou známé i další případy. Je třeba známý romský hudebník, harfenista ze dvora anglické královny Viktorie. Na Slovensku, nebo v Uhrách, byli romští hudebníci usazováni již od 16. století v době, kdy Romové v křesťanské Evropě byli vyháněni a pronásledováni, ale právě u hudebníků sama šlechta vyřizovala privilegia pro tyto Romy, aby mohli na jejich území zůstat, protože byli něčím, co dodávalo jejich šlechtickému sídlu jakousi zvláštnost. Podobně tomu bylo v Rusku, kde se romští hudebníci stali naprosto běžnou součástí života ruské šlechty, kdy na každé šlechtické slavnosti museli být cigánští hudebníci. Také v rámci romské komunity patřili hudebníci k nejlépe hodnoceným osobám. Svědčí o tom romské přísloví: *Hudebník žije podle jiných zásad, než buran*. A další přísloví: *Hudebník nesáhne nikomu na čest, protože ví, co čest znamená*.

11.7. Jak si Romové hudbou vydělávali na živobytí

Mezi těmi Romy - muzikanty rozlišujeme několik typů v rámci hudby. Romové vždy nehráli pouze za obživu. Hráli za např. pouze sami pro sebe, ve své vlastní komunitě a to si muzicírovali k různým příležitostem, tak jak je to obvyklé u všech komunit. A potom byli právě ti muzikanti, kteří se hudbou živili, tam rozlišujeme dvě základní skupiny a to profesionální a neprofesionální. Těmi profesionálními myslíme např. na Slovensku fenomén kavárenských muzik, kdy romské cimbálové muziky nejčastěji hrály na velmi často prestižních místech v bratislavských kavárnách. A nejenom v Bratislavě, ale také v jiných městech v rámci různých hotelů, rekreačních

zařízení. A právě v rámci těchto kavárenských muzik vznikali vynikající muzikanti. Neprofesionální muzikanti se živili hrou v rámci romské komunity. Nehráli pro neromy, hráli pro Romy, u příležitosti křtin, svateb, pohřbů a jiných událostí.

11.8. Korytáři

Toto řemeslo se stejně tak jako všechny ostatní dědilo z otce na syna, většinou to byly Romové usazení, ale občas vyjížděli do nejbližšího okolí prodávat svoje výrobky. Dnes je korytářů méně a vyrábějí spíš na zakázku a hlavně na Slovensku.

Hlavní výrobky byly koryta, která se užívala při zabijačkách, dále se vyráběly tzv. vhance, kulaté malé mísy, ve kterých se zadělávalo těsto nebo maso, a různé doplňkové předměty, vařečky, lžičky a vše co kdo potřeboval do domácnosti. Zatímco koryta byla vyráběna především v letních měsících, menší předměty se mohly vyrábět v zimě doma. Koryta se vyráběla venku a u vody, dřevo totiž muselo být občas namáčeno. Nejčastěji se používal topol, celý se podřal a opracoval, rozpůlil a v kmeni se vydlabávala koryta určité délky.

Z jednoho silného kmene topolu se dalo vyrobit 10 až 16 koryt. Nejtěžší prací bylo hrubé tvarování koryta speciálními sekrymi, na zaokrouhlování byly užívány sekery a na vydlabávání sloužily speciální zaoblené nástroje zvané teslice. Vnější část byla pak vyhlazována delším nožem, který má na obou koncích rukojeť.

11.9. Věštění

Z obrazů a z různých povídek máme romské ženy spojené s magií, vykládáním z ruky a z karet.

V době středověku, bylo majoritní společností zakazováno, aby si jakkoliv nechávala vykládat budoucnost, zvláště pak od Cikánek. Nicméně, tajemno a představa, že člověk bude vědět, co se stane, lidi na tolik lákala, že tyto zákazy přestupovali a chodili přímo k nim do tábora, nechávali si hádat. Říká se, že Romové mají vztah ke spojení s tajemnem a s něčím co je nad člověkem, nebo mimo pozemské dění. Ale je faktem, že i v dnešní době je stále spousta Romek, které předpovídají z karet, nebo se čtením z ruky živí. A je spousta lidí, kteří za nimi chodí. Tento způsob obživy je pro ně typický po staletí a je spojen s kočováním. Když přijely na trh se svými výrobky, které prodávaly nejčastěji starší děti a ženy, aby si přivydělaly, tak používaly různé způsoby vykládání budoucnosti. Tuto magii je možné rozdělit na dva druhy: bílou a černou. Bílá je taková pomocná a černá je ta, která spíše ubližuje.

11.10. Jak si vydělávaly na obživu romské ženy

Romské ženy pomáhaly v práci svým mužům, například žena kováře rozdmýchávala oheň, ale nezřídka znala samotné kovářské řemeslo. Ženy se také zabývaly prodejem výrobků. Pokud nepomáhaly přímo svým mužům, dělaly jiné práce. V tradiční romské komunitě žena měla za úkol uživit rodinu, a to jakýmkoliv způsobem. Takže kupříkladu na Slovensku ženy velmi často chodily pomáhat sedlákům. Ony tam dělaly úplně všechno, byla to taková nádenická práce. Uklízely, umývaly podlahy, štípaly dříví, když se selo, sely, když byly sklizně, pomáhaly sklízet. Na Moravě také sbíraly po sklizni klásky, což pro ně byla velmi výhodná práce, protože si mohly určité množství posbíraných klásků nechat.

Až do 2. světové války fungovala na Slovensku spolupráce mezi Romy a sedláky velmi dobře.

Byla to určitá symbióza, protože sedláci potřebovali pomocnou práci, a naopak byli rádi, že jim Romové pomáhají. Bylo zvykem, že když se kupříkladu sbírali brambory, deset pytlů se sbíralo pro sedláka, jedenáctý získala rodina.

Romové vždy hodně využívali přírodní zdroje, protože jsou zdarma dostupné. Ženy sbíraly a prodávaly lesní plody, houby a léčivé byliny. Z přírodních materiálů využívaly ženy například

hlínu. Ještě v poválečném období se na Slovensku živily vymazáváním stěn pecí.

12. Symboly

Na sjezdu v Londýně v roce 1971 se Romové usnesli, že označením příslušníků romského národa je etnonymum **Rom** a od té doby se datuje romský požadavek, aby tento fakt byl majoritou respektován. V Česku je běžně používáno označení Cikán, přestože je toto označení většinou Romů vnímáno jako hanlivé.

Romská vlajka

se skládá z modrého pruhu v horní polovině, zeleného v polovině dolní a červené čakry s 16 paprsky umístěné uprostřed. Čakra, která je i na vlajce Indie, odkazuje na indický původ romského národa. Zelený a modrý pruh symbolizují život věčných poutníků po zelené zemi pod blankytnou oblohou. Tato vlajka byla přijata na 1.Mezinárodním sjezdu IRU v Londýně v roce 1971

Romská hymna

Všeobecně se za romskou hymnu považuje romská píseň Gejl'em, gejl'em.

Romská hymna často zní na setkání romských aktivistů nebo pro Romy významných akcích (např. pietní akty u příležitosti holocaustu, oslavách Mezinárodního dne Romů a pod.).

V repertoáru ji má řada romských kapel i sólových romských hudebníků z Čech i zahraničí, takže romský hymna zní také v rámci koncertních vystoupení.

Existence romské hymny není mezi Romy v České republice dosud příliš známá. Znají ji spíše romští aktivisté nebo Romové, kteří se účastní romských kulturních akcí.

Mezinárodní den Romů

Mezinárodní den Romů připadá na 8. duben, což je den vzniku Mezinárodní romské unie. Romové slaví Mezinárodní den Romů každoročně od roku 1990, kdy byl ustanoven na 4. kongresu Mezinárodní romské unie ve Varšavě. V České republice probíhají jeho oslavy od roku 2001 a organizuje je především občanské sdružení Athinganoi.

13. Souborný katalog: seznam knih s romskou tématikou ve fondu Regionální knihovny Karviná

Horváthová, Jana	[Základní informace o dějinách a kultuře Romů]
Giňa, Andrej	Bijav = Svatba
Davidová, Eva	Cesty Romů = Romano drom
Mihálik, Vojtech	Cigánske piesne
Fraser, Angus	Cikáni
Hanzal, Jiří	Cikáni na Moravě v 15. až 18.století
Sus, Jaroslav	Cikánská otázka v ČSSR
Ficowski, Jerzy	Cyganie w Polsce
	Černobílý život
Nečas, Ctibor	Českoslovenští Romové v letech 1938-1945
Ferková, Ilona	Čorde čhave = Ukradené děti
Horváthová, Jana	Devleskere čhave
Nečas, Ctibor	Holocaust českých Romů
Pohl, Josef	Jarní den
Kladivová, Vlasta	Konečná stanice Auschwitz - Birkenau
	Manuál pro romské pedagogické asistenty
	Milena Hübschmannová ve vzpomínkách
	Mniejszości narodowe na Śląsku Cieszyńskim dawniej i dziś = Minulost a současnost národnostních menšin na Těšínsku
Hübschmannová, Milena	Můžeme se domluvit = Šaj pes dovakeras
	Nacistická perzekuce obyvatel českých zemí
Lacková, Elena	Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou
Nečas, Ctibor	Nemůžeme zapomenout = Našři bisteras
Bartosz, Adam	Nie bój się Cygana = Na dara Romestar
	Po Židoch Cigáni
Fonsecová, Isabel	Pochovajte ma postojačky
Bakalář, Petr	Psychologie Romů
Wyatt, Chad Evans	Roma rising
	Romano džaniben
	Romano džaniben = časopis romistických studií
	Romové = O Roma
	Romové v Byzanci
	Romové v České republice (1945-1998)
Nečas, Ctibor	Romové v České republice včera a dnes
Navrátil, Pavel	Romové v české společnosti
Pavelčíková, Nina	Romové v českých zemích v letech 1945-1989
Hübschmannová, Milena	Romské pohádky
Říčan, Pavel	S Romy žít budeme - jde o to jak
Fabiánová, Tera	Sar me phiravas andre škola = Jak jsem chodila do školy
Rybář, Radovan	Společenské soužití s národnostními menšinami (Romové)
	Svět očima Romů = E luma Romane jakhenca
Horváth, Jan	Tumenge - Vám
Buckland, Raymond	Umění předvídat budoucnost
Alfaro, Antonio Gómez	Velký proticikánský zátah
Nečas, Ctibor	Z Brna do Auschwitz - Birkenau
Holý, Dušan	Žalující píseň

14. Romská média

Romano hangos

Romský hlas - Vychází jednou týdně.

Vydává Společenství Romů na Moravě.

E-mail: rhangos@volny.cz

Internet: <http://www.romanohangos.cekit.cz>

Amaro gendalos

Vychází měsíčně - Společensko-kulturní měsíčník Amaro Gendalos (Naše zrcadlo) vydává Sdružení Dženo.

E-mail: dzeno-gendalos@ti.cz

<http://www.dzeno.cz>

Romano vod'i (Romská duše)

Romský měsíčník, jehož vydavatelem je ROMEA, o.s. Šéfredaktorkou časopisu je Jarmila Balážová. V časopise Romano vod'i naleznete zprávy, komentáře, rozhovory, ankety, soutěže, historii Romů a další zajímavosti ze života Romů v ČR a v zahraničí.

Adresa redakce:

e-mail: romano.vodi@romea.cz

<http://www.romea.cz>

Romano džaniben

Vychází čtvrtletně od roku 1994 - Pojednává o životě a kultuře Romů u nás i ve světě. Obsahuje odborné i populárně zaměřené články, ukázky romské slovesnosti, literatury (v romštině a v překladu), výtvarného umění, hudby apod., aktuální informace a recenze vybraných publikací o Romech. Časopis romistických studií vydává Společnost přátel časopisu Romano Džaniben.

E-mail: dzaniben@email.cz

<http://www.dzaniben.cz/>

Rozhlas

O Roma vakeren

Pořad vysílá veřejnoprávní Český rozhlas a připravuje redakce romského vysílání, která vznikla v ČRo koncem roku 1992. Pořad romského vysílání O Roma vakeren - Romové hovoří, který je téměř výlučně v českém jazyce, si můžete poslechnout každý pátek od 20 do 21 hodin na stanici Český rozhlas 1 - Radiožurnál.

Kromě toho připravuje romská redakce také patnáctiminutové publicistické relace, které se vysílají na frekvencích regionálních studií.

Náklady na vysílání jsou součástí rozpočtu Českého rozhlasu.

E-mail: radiozurnal@rozhlas.cz

Anna.Polakova@rozhlas.cz

<http://radiozurnal.rozhlas.cz/>

Internet

Amaro gendalos

Internetová podoba romského společensko-kulturního měsíčníku Amaro gendalos (Naše zrcadlo), které od roku 1997 vydává sdružení Dženo.

<http://www.dzeno.cz>

Zpravodajský server sdružení Dženo

Denně aktualizovaný romský zpravodajský server provozovaný sdružením Dženo. Přehled koncertů romské hudby po celé ČR, monitoring článků s romskou tematikou, zprávy od Romů z domova i ze zahraničí. Na www.dzeno.cz naleznete i přímé linky na samostatné stránky romského měsíčníku Amaro gendalos a vysílání romského internetového rádia Rota.
<http://www.dzeno.cz>

Rádio Rota

Romské internetové rádio Rota provozované sdružením Dženo od listopadu 2002. Pravidelně aktualizované vysílání z romského světa. Zprávy z romského světa, romská hitparáda, poezie a nerušené hudební proudy romské hudby.

<http://www.radorota.cz>

Romský informační server - ROMSERVIS

Server přináší aktuality, zprávy, komentáře, rozhovory, historie, jazyk, zajímavé odkazy, diskuze, ankety, soutěže - vše o Romech na jednom místě. Informace pro Vás. Jeho součástí je i Internetová verze časopisu Romano vod'i (romská duše). Provozovatelem serveru je občanské sdružení Romea.

e-mail: romea@romea.cz

romea@rynet.cz

<http://www.romea.cz>

Romano vod'i

Internetová verze romského měsíčníku Romano (Romská duše), který vychází od roku 2003 a jeho vydavatelem je ROMEA, o.s.

<http://www.romea.cz>